

УДК 378:57-051

Ігор Красноштан,
Тетяна Небікова

ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ ДО ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ У ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

У статті здійснено аналіз готовності майбутніх вчителів біології до формування життєвих компетентностей учнів у освітньому процесі. Визначено, що вона виявляється у спеціальних знаннях та вміннях, вмотивованому бажанні здійснювати діяльність направлену на формування життєвих компетентностей, здатності оцінювати власний рівень професійної підготовки та підвищувати його, ефективно використовувати можливості шкільного предмету «Біологія» у освітньому процесі загальноосвітнього закладу. Виокремлено основні компоненти готовності: мотиваційний, когнітивний, операційно-діяльнісний. Окреслено критерії та показники готовності майбутніх учителів до формування життєвих компетентностей учнів у освітньому процесі (мотиваційно-цільовий, змістово-методичний, діяльнісно-творчий). Охарактеризовано рівні готовності майбутніх учителів до формування життєвих компетентностей учнів у освітньому процесі (початковий, середній, достатній, високий). Визначено педагогічні умови, які забезпечують результативну підготовку майбутніх учителів у визначеному напрямі, і направлені на розвиток означеної готовності у майбутніх вчителів біології.

Ключові слова: освітній процес; майбутні вчителі біології; життєві компетентності; компоненти готовності: мотиваційний, когнітивний, операційно-діяльнісний; освітнє середовище.

The article analyzes the preparedness of future biology teachers to form the life competencies of students in the educational process. It is determined that it is manifested in special knowledge and skills, a motivated desire to carry out activities aimed at the formation of vital competencies, the ability to evaluate their own level of professional training and to increase it, the ability to use effectively the possibilities of the school subject «Biology» in the educational process of a comprehensive institution. The main components of preparedness are outlined: motivational, cognitive, operational-active. Criteria and indicators of preparedness of future teachers for forming life competencies of students in educational process (motivational-purposeful, content-methodical, active-creative) are outlined. The level of preparedness of future teachers for the formation of pupils' life competencies in the educational process (initial, average, sufficient, high) has been characterized. The pedagogical conditions, which ensure successful preparation of future teachers in a definite direction,

are determined, and directed to the development of the specified preparedness for future teachers of biology: 1) the creation of a special educational environment that ensures students' awareness of the value of vital competencies in human life; 2) the formation of appropriate knowledge, skills and abilities in biology and teaching methods used in professional activities; 3) directing the educational process in institutions of higher education to the formation of vital competencies; 4) preparation of the future teacher of biology for the active introduction of methods and techniques aimed at forming the vital competencies of students.

Keywords: *educational process; future biology teachers; life competencies; components of preparedness: motivational, cognitive, operational-active; educational environment.*

Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року передбачає, що вчитель повинен сприяти розвитку особистості, «яка усвідомлює свою належність до Українського народу, європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя в постійно змінюваному, конкурентному, взаємозалежному світі» [10].

Випускник школи має інтегруватися в сучасне суспільство та знайти своє місце в житті, таким чином зміст освіти необхідно переорієнтувати з засвоєння системи знань на набуття життєвих компетентностей. На думку О. Овчарук, компетентності є індикаторами, які визначають готовність учнів до життя [12]. Так сформовані життєві компетентності є необхідною умовою для самореалізації особистості і представляють складне утворення, що включає в себе: уміння орієнтуватися в соціальних ситуаціях, керувати собою й обставинами свого життя; знання своїх особистих якостей, достоїнств і недоліків; здатність обирати адекватні та ефективні способи розв'язання життєвих проблем; здатність до самовдосконалення; здатність розуміти й оцінювати інших людей, встановлювати з ними адекватні способи спілкування, проявляти толерантність у стосунках; уміння [11].

Отже, майбутній вчитель біології має володіти знаннями, уміннями і навичками які забезпечать «розвиток активності, самостійності, творчих можливостей кожного школяра, оскільки суспільство потребує особистостей, здатних свідомо діяти, приймати власні рішення, швидко адаптуватися до змін» [4, с. 6].

Успіх професійної діяльності безпосередньо залежить від психологічних, моральних якостей студента, його навчальної підготовленості, тому важливим завданням сучасної педагогічної освіти є ефективна підготовка майбутнього вчителя, який буде реалізувати поставлені завдання.

Методична підготовка майбутніх вчителів біології ґрунтовно досліджена М. Верзіліним, І. Морозом, І. Пономарьовою, Д. Трайтаком, В. Шулдиком. Дисертаційні дослідження представляють лише окремі

аспекти підготовки майбутніх вчителів, так Т. Чистякова розглядає систему методичної підготовки студентів біологів до екологічної освіти школярів [17], А. Єрмакова – систему контролю методичних знань і умінь студентів при підготовці вчителів біології [8], Н. Грицай розкриває систему методичної підготовки майбутніх вчителів біології в педагогічних університетах [5]. Окремі питання підготовки майбутніх вчителів біології та їх готовності до професійної діяльності висвітлюються у працях В. Вербицького, Г. Жирської, Л. Міронець, Н. Міщук, С. Люленко, А. Степанюк, О. Цуруль, проте проблема готовності майбутніх педагогів до формування життєвих компетентностей у освітньому процесі не була предметом спеціальних наукових досліджень вітчизняних науковців.

Мета статті полягає у виокремленні основних компонентів готовності майбутніх вчителів біології до формування життєвих компетентностей учнів у освітньому процесі, визначення критеріїв готовності та їх характеристики, аналізі рівня готовності майбутніх вчителів біології до реалізації даного завдання.

Проблему готовності фахівців до професійної діяльності науковці висвітлюють як: результат процесу професійної підготовки фахівця у закладі вищої освіти [14, с. 142]; визначений стан особистості, що підготовлена до здійснення діяльності [2, с. 36]; цілісне поєднання всіх сторін особистості – пізнавальної, емоційної, мотиваційної [1]; суб'єктивний стан особистості, яка вважає себе підготовленою до професійної діяльності [16, с. 37]; складна багаторівнева властивість, стійка внутрішня структура якостей та здібностей особистості, що ґрунтується на досвіді, легко актуалізується, не потребує постійного оновлення форм у зв'язку з непередбаченою педагогічною ситуацією та піддається вдосконаленню [6, с. 8.]; діалектична єдність всіх її структурних компонентів, властивостей, зв'язків і відносин, що представляє інтегративне особистісне утворення та забезпечує успішну професійну діяльність вчителя [3, с. 17]; результат і показник якості підготовки, що реалізується та перевіряється під час проходження педагогічної практики та безпосередньо у професійній діяльності [9]; науково-теоретична та практична підготовка вчителя, що передбачена відповідною професіограмою [13].

Отже, готовність до професійної діяльності вчителя – це стан особистості, що обумовлений знаннями, уміннями і навичками та направлений на досягнення визначеного результату.

У психолого-педагогічній літературі запропоновано різні компоненти, що розкривають готовність фахівця до професійної діяльності: В. Сластьонін виокремлює психологічний, науково-теоретичний, практичний та психофізіологічний компоненти [15, с. 78]; І. Дичківська визначає мотиваційний, емоційно-вольовий та пізнавальний компоненти [7, с. 122–127]; О. Комар виділяє операційний, мотиваційний, соціально-психологічний та психофізіологічний компоненти [9, с. 142–143].

Аналіз робіт різних авторів показав, що не існує єдиного підходу щодо визначення компонентів готовності майбутніх вчителів до професійної діяльності. Узагальнивши результати досліджень науковців, виокремлюємо такі компоненти готовності майбутніх вчителів біології до формування життєвих компетентностей учнів у освітньому процесі: мотиваційний, когнітивний та операційно-діяльнісний.

Мотиваційний компонент включає мотиви, установки, інтереси, які спонукають майбутніх учителів біології застосовувати методи та прийоми, що направлені на формування життєвих компетентностей учнів. Цей компонент передбачає: існування потреби у підвищенні рівня знань щодо життєвих компетентностей, наявність стійкого інтересу до вивчення даного питання; усвідомлення необхідності формування життєвих компетентностей у школярів під час вивчення біології.

Когнітивний компонент передбачає наявність у студентів знань, які необхідні для успішного формування життєвих компетентностей учнів (знання: психолого-педагогічних особливостей певної вікової категорії школярів; сутності та значення життєвих компетентностей у становленні особистості учнів; фундаментальні знання з біології та інших природничих наук, що сприятимуть формуванню цілісної картини світу живої природи; методичні знання).

Операційно-діяльнісний компонент базується на уміннях та навичках студентів, які необхідні для успішного формування життєвих компетентностей учнів (створювати дидактичні ситуації під час освітнього процесу, що спрямовані на формування життєвих компетентностей учнів; використовувати потенціал навчального предмету для розвитку умінь аналізувати, порівнювати, робити вибір; застосовувати методи та прийоми, які сприяють використанню власного досвіду, знань та умінь здобутих та уроках для розв'язання проблемних ситуацій; визначати оптимальну форму подання навчального матеріалу та розробляти уроки, включаючи ефективні прийоми і способи направлені на формування компетентностей; підбирати основний та додатковий навчальний матеріал, який забезпечуватиме ефективну реалізацію завдання; організовувати різні форми навчальної діяльності учнів; визначати ефективність власної діяльності). Операційно-діяльнісний компонент реалізується під час педагогічної практики студентів та проявляється у розв'язанні професійних завдань, вмінні взаємодіяти з учнівським колективом, встановлювати міжособистісні зв'язки, обирати оптимальний стиль спілкування.

Визначення готовності майбутніх вчителів біології до успішного формування життєвих компетентностей учнів потребує оцінки їх діяльності, тобто визначення якісних і кількісних змін, що відбуваються у професійному становленні студентів. Такими якісними показниками є критерії готовності та їх показники і рівні. В. Ягупов звертає увагу на те, що **критерії** – це ознака, на основі якої оцінюється певна якість особистості, а показники оцінки дають можливість судити про рівень

сформованості цих ознак [18].

У нашому розумінні критерій – це ознака, яка дозволяє відстежити зміни, що виникають у студентів під час їх підготовки до здійснення професійної діяльності.

Підгрунтям для визначення критеріїв стали компоненти готовності майбутніх вчителів біології до формування життєвих компетентностей учнів у освітньому процесі: мотиваційний, когнітивний та операційно-діяльнісний. Виокремлено такі критерії: мотиваційно-цільовий; змістовно-методичний; діяльнісно-творчий.

Мотиваційно-цільовий критерій дозволяє встановити інтерес студентів до майбутньої професії, їх ставлення до учнів; спрямованість майбутніх вчителів біології на застосування знань та вмінь для формування життєвих компетентностей, наявність мотивів, прагнення та потреб використовувати свої знання постійно їх удосконалювати.

Змістовно-методичний критерій характеризує знання, уміння і навички з фахових дисциплін, а також здатність студентів використовувати їх у практичній діяльності; знання про життєві компетентності; знання системи знань, які необхідні для успішної професійної діяльності.

Діяльнісно-творчий критерій розкриває наявність сукупності професійних умінь та навичок, якими має володіти майбутній вчитель біології для успішного формування життєвих компетентностей учнів.

Кожен із зазначених критеріїв характеризується показниками (табл. 1).

Таблиця 1

Критерії та показники готовності майбутніх учителів біології до формування життєвих компетентностей учнів

Компоненти	Критерії	Показники
Мотиваційний	Мотиваційно-цільовий	1. Позитивне ставлення до педагогічної діяльності.
		2. Переконаність у доцільності формування життєвих компетентностей учнів під час навчання біології.
		3. Спрямованість на активне застосування методів та прийомів для успішного формування життєвих компетентностей учнів.
Когнітивний	Змістовно-методичний	1. Наявність знань про психолого-педагогічні особливості школярів, що проявляються в освітній діяльності під час формування життєвих компетентностей учнів.
		2. Фундаментальні знання з біології та їх використання в освітньому процесі для успішного формування життєвих компетентностей учнів.
		3. Знання основних закономірностей методики навчання біології.

Операційно-діяльнісний	Діяльнісно-творчий	1. Наявність педагогічно значущих умінь із біологічних дисциплін щодо організації освітнього процесу (визначати, проектувати, організовувати тощо) та їх реалізація під час професійної діяльності.
		2. Здатність майбутніх вчителів біології на основі здобутих знань, умінь і навичок підбирати та застосовувати методи та прийоми навчання біології відповідно до теми, умов проведення уроку та вікових особливостей учнів.
		3. Уміння організовувати освітню діяльність школярів направлену на формування їх життєвих компетентностей.

Рівень готовності майбутніх вчителів біології до формування життєвих компетентностей учнів виявляється у ступені сформованості їх професійних умінь. Тобто оволодіння ними знаннями, уміннями та навичками, які необхідні для успішного виконання поставленого завдання, як у процесі навчальної підготовки так і під час проходження виробничої практики. На основі виокремлених критеріїв та показників було визначено чотири рівні сформованості готовності: початковий, середній, достатній та високий. Вони характеризують готовність майбутніх учителів біології до формування життєвих компетентностей учнів освітньому процесі, визначають ступінь, величину цієї якості.

Початковий рівень. Інертне ставлення майбутнього учителя біології до формування життєвих компетентностей учнів в освітньому процесі; недостатньо сформоване бажання працювати за обраним фахом; низький ступінь знань; нездатність контролювати та корегувати перебіг освітнього процесу; поверхневі знання про засоби, методи та прийоми навчання; байдуже ставлення до самовдосконалення, яке здійснюється переважно на інтуїтивному рівні.

Середній рівень. Ситуативне ставлення до формування життєвих компетентностей учнів освітньому процесі; позитивно-активне відношення до педагогічної діяльності; низький рівень прагнення поглиблювати свої знання в галузі методики навчання учнів на уроках біології; уміння використовувати готові розробки уроків та рекомендації; середній рівень знань про засоби, методи та прийоми навчання; здатність забезпечувати спілкування з класом, контролювати власну діяльність під час освітнього процесу; оцінювати результати та корегувати їх; здатність оцінювати рівень власної готовності до формування життєвих компетентностей учнів в освітньому процесі.

Достатній рівень. Стійкий професійно-пізнавальний інтерес до формування життєвих компетентностей учнів освітньому процесі; позитивне ставлення до педагогічної діяльності та оволодіння теорією й методикою навчання біології; знання науково-теоретичних передумов формування життєвих компетентностей учнів освітньому процесі у

стандартних навчально-виховних ситуаціях; уміння формувати позитивну навчальну мотивацію, забезпечення комунікативного контакту із кожним учнем, уміння контролювати успішність освітнього процесу, об'єктивно оцінювати його поточні результати, виявляти проблеми у власній професійній діяльності та своєчасно вносити зміни; визначене бажання до самоосвіти та поглиблення знань.

Високий рівень. Глибоке усвідомлене ставлення до формування життєвих компетентностей учнів освітньому процесі; здатність переко-нувати оточуючих у необхідності формування життєвих компетентностей учнів під час вивчення біології; знання науково-теоретичних основ методики навчання біології та творча їх реалізація під час виробничої практики; забезпечення продуктивної взаємодії з кожним школярем; об'єктивне оцінювання поточних результатів своєї роботи, своєчасне виявлення проблем у професійній діяльності та корегування її; здатність відбирати й застосовувати на практиці оптимальні засоби, методи та прийоми; адекватна самооцінка сформованості власної готовності до формування життєвих компетентностей учнів в освітньому процесі.

Результати досліджень та анкетувань, до яких були залучені студенти IV курсу природничо-географічного факультету, дали можли-вість виявити рівень готовності майбутніх вчителів біології до формування життєвих компетентностей учнів в освітньому процесі (табл. 2).

Таблиця 2

**Оцінка рівнів сформованості
готовності майбутніх вчителів біології до формування
життєвих компетентностей учнів освітньому процесі**

Рівень сформованості компонента	Мотиваційний компонент		Когнітивний компонент		Операційно-діяльнісний компонент	
	Кількість студентів	%	Кількість студентів	%	Кількість студентів	%
Початковий	11	11	8	8	15	15
Середній	35	36	36	37	41	42
Достатній	40	41	44	45	36	37
Високий	12	12	10	10	6	6
Всього	98	100	98	100	98	100

Аналіз результатів досліджень свідчить, що готовності майбутніх вчителів біології до формування життєвих компетентностей учнів в освітньому процесі перебуває здебільшого на достатньому та середньому рівні сформованості. Найкраще сформований когнітивний компонент, де

високий і достатній рівні сформованості становлять 55 %, а найменш сформований операційно-діяльнісний компонент, де аналогічний показник становить 43 %. Анкетування студентів пояснює результати досліджень таким чином, що вони мають можливість отримати науково-теоретичні знання з даного питання, однак мають недостатньо практичного досвіду для успішної реалізації.

Для підвищення рівня сформованості готовності майбутніх вчителів біології до формування життєвих компетентностей учнів в освітньому процесі необхідно створити педагогічні умови, які б забезпечували результативну підготовку студентів до професійної діяльності. До таких умов відносяться:

1) створення спеціального освітнього середовища, що забезпечує усвідомлення студентами цінності життєвих компетентностей у життєдіяльності людини;

2) формування відповідних знань, умінь і навичок з біології та методики її навчання, які застосовуються у професійній діяльності;

3) спрямування освітнього процесу у закладах вищої освіти на формування життєвих компетентностей;

4) підготовка майбутнього вчителя біології до активного впровадження методів та прийомів направлених на формування життєвих компетентностей учнів.

Отже, для розвитку готовності майбутнього вчителя біології до формування життєвих компетентностей учнів освітньому процесі необхідно у процесі підготовки сформувати розуміння соціального значення педагогічної професії, усвідомлення ролі життєвих компетентностей як у власному житті, так і житті учнів, визначення власного у соціумі та здатність до свідомого удосконалення своїх особистих і професійних якостей.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у реалізації педагогічних умов, що забезпечать підвищення рівня сформованості готовності майбутніх вчителів біології до формування життєвих компетентностей учнів в освітньому процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонова Н. О. Ціннісні орієнтації студентів з різним типом готовності до професійної діяльності психолога. *Практична психологія та соціальна робота*. 2011. № 2/3. С. 16–18.
2. Бондарчук О. І. Модель психологічної підготовки керівників освітніх організацій до діяльності в умовах змін. *Організаційна психологія. Економічна психологія*: [наук. журнал]. 2015. № 1. С. 33–42.
3. Гавриш І. В. Теоретико-методологічні основи формування готовності майбутніх учителів до інноваційної професійної діяльності: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Х.: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2006. 579 с.
4. Гаряча С. А. Формування в учнів ключової компетентності «Уміння

- вчитися» відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів / С. А. Гаряча. Черкаси: ЧОПОПП. 48 с.
5. Грицай Н. Б. Система методичної підготовки майбутніх вчителів біології в педагогічних університетах: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02. Полтава, 2016. 526 с.
 6. Дзюба-Шпурик Л. Г. Формування готовності майбутніх учителів початкової школи до ознайомлення учнів з інформаційно-комунікаційними технологіями: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Полтава, 2016. 290 с.
 7. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: [навч. посіб.]. К.: Академвидав, 2004. 352 с.
 8. Ермакова А. С. Система контролю методических знаний и учений студентов при подготовке учителей биологии: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. СПб., 2005. 174 с.
 9. Комар О. А. Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до застосування інтерактивної технології: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04. Умань, 2011. 512 с.
 10. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>
 11. Нищета В. Життєва компетентність як складова сучасного шкільного навчання українознавчих предметів. *Запровадження компетентнісного підходу в навчанні гуманітарних предметів*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Бердянськ: БДПУ, 2009. С. 43–49.
 12. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти. *Стратегія реформування освіти в Україні: рекомендації з освітньої політики*. К.: К.С.К., 2003. С. 13–41.
 13. Пащенко Д. І. Формування готовності майбутніх вчителів початкових класів до гуманістичного виховання учнів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. пед. наук. К., 2006. 36 с.
 14. Пов'якель Н. І. Психологічна готовність до партнерства як ознака психічного здоров'я особистості та умова превенції конфліктів. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2010. Вип. 2. С. 139–150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnf_2010_2_15
 15. Слостенин В. А. Профессиональная готовность учителя к воспитательной работе: содержание, структура, функционирование. М., 1982. 180 с.
 16. Хрущ-Ріпська О. В. Психологічні засади формування у студентів педвузу готовності до майбутньої професійної діяльності. К.: А.Т.С., 1999. 258 с.
 17. Чистякова Т. Н. Система методической подготовки студентов-биологов к экологическому образованию школьников: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Санкт-Петербург, 2000. 158 с.
 18. Ягупов В. В. Педагогіка: навч. посіб. К.: Либідь, 2002. 560 с.
-